

הרב יהודה הלוי עמיהי

זמן הביעור בהקלאות המודרנית

א. 'שלוש ארצות' לביעור

המשנה (שביעית פ"ט מ"ב) אומרת שיש 'שלוש ארצות' (אזורים) לביעור: א. יהודה ב. עבר הירדן ג. הגליל. כל אזור מחולק בחלוקה פנימית: הר, שפלה ועמק¹. מבואר במשנה שזמן הביעור נקבע על פי הזמן שהפירות כלים באזור שבו הם גדלים. על פי גדרים אלו, כדי לקבוע את זמן הביעור בימינו, יש להכין כמה וכמה לוחות עם תאריכי ביעור. אך לא מצאנו מי שהתחשב בכך, אלא הוכן רק לוח אחיד עם תאריכים לביעור לכל האזורים. ונשאלת השאלה, מדוע נעלם דין 'שלוש ארצות'?

ב. כל הארצות כאחת

המשנה מסבירה (פ"ט מ"ג) שבכל אחת מ'שלוש ארצות' אוכלים עד הזמן האחרון שיש מהפירות באותה ארץ, ואין מתחשבים באזורים אחרים; ובלשון המשנה: 'שיהיו אוכלין בכל אחת ואחת עד שיכלה האחרון שבה'. בהמשך המשנה נאמר שיש שני יוצאים מן הכלל: 'וכל הארצות כאחת לזיתים ולתמרים'. מלשון המשנה עולה שבזיתים ותמרים אין דין 'שלוש ארצות', אלא כל ארץ ישראל כאחת היא. כן פירשו הרמב"ם² וה'מאירי'³, שהפסקה 'וכל הארצות כאחת' מוסכמת לכל הדעות במשנה, ומתקבלת להלכה, ואין משמעות לארצות השונות בעניין זיתים ותמרים. ה'תוספות' יום טוב⁴ כתב שהסיפא של המשנה 'וכל הארצות כאחת' היא רק לדעת רבי שמעון, הסובר שאין דין 'שלוש ארצות' אלא ביהודה, אבל בשאר המקומות אוכלים ממקום למקום.⁵ הירושלמי (פ"ט ה"ב) אומר שגם חרובים דינם כזיתים ותמרים, שכל ארצות הן כאחת. אין בירושלמי כל הסבר מה המיוחד בתמרים וזיתים, וכן מדוע צירפו את החרובים לתמרים וזיתים. הירושלמי מביא ברייתא נוספת, ש'אוכלים על התמרים עד שיכלו מיריחו ועל הזיתים עד שיכלו ממרון וגוש חלב'. הירושלמי ביאר את דברי המשנה בצינו את המקום האחרון שגדלים בו תמרים וזיתים, וזה יכול ללמד אותנו על תאריך מסוים לביעור, אולם אין ציון תאריך מוגדר מתי שעת הביעור בזיתים ותמרים.

1. בשבת הארץ, פ"ז ה"י, הובאו השיטות השונות האם יש ג' ארצות בלבד או שיש להתחשב בכך שיש ג' ארצות בכל ארץ וארץ. כמו כן עיי"ש לזיהוי הארצות.
2. פירוש המשנה לרמב"ם, שביעית פ"ט מ"ג.
3. מאירי, פסחים נב ע"ב.
4. תוספות יום טוב, שביעית פ"ט מ"ד ד"ה וכל.
5. עי' גם בשנות אליהו להגר"א, שביעית פ"ט מ"ג, שכתב כן.

ג. ענבים וגרוגרות

בגמרא (פסחים נג ע"א) נאמר:

תנו רבנן: אוכלין בענבים עד שיכלו דליות של אוכל (אבל⁶), אם יש מאוחרות מהן - אוכלין עליהן. אוכלים בזיתים עד שיכלה אחרון שבתקוע, רבי אליעזר אומר: עד שיכלה אחרון של גוש חלב, כדי שיהא עני יוצא ואינו מוצא לא בנופו ולא בעיקרו רובע. אוכלין בגרוגרות עד שיכלו פגי בית היני. אמר רבי יהודה: לא הוזכרו פגי בית היני אלא לענין מעשר, (דתנן) פגי בית היני ואהיני דטובינא - חייבין במעשר. אוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אוכלין על של בין הכיפין, ואין אוכלין על של בין השיצין. ורמינה: אוכלין בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים. ואמר רב ביבי: רבי יוחנן תרתי בתרייתא מחליף - אידי ואידי חד שיעורא הוא. ואי בעית אימא: הא קתני בהדיא: אם יש מאוחרות מהן - אוכלין עליהן.

הגמרא התקשתה בכך שבברייתא אחת מצוינים מקומות הגידול, ובברייתא אחרת מצוינים תאריכים. הגמרא הביאה שני תירוצים. לפי התירוץ הראשון, זמני הכילוי במקומות השונים, המוזכרים בברייתא הראשונה, זהים לתאריכים המוזכרים בברייתא השנייה. הזית האחרון של תקוע - כלה בשבועות, הגורגרת האחרונה של בית היני - זמנה בחנוכה, וכן על זו הדרך. לפי הסבר זה, אין פרי הכלה מאוחר יותר מהתאריכים שחז"ל קבעו בברייתא. לפי התירוץ השני של הגמרא, הברייתא שקובעת לפי המקומות (כגון: ענבים עד שיכלו מאבל) היינו בסתם, אבל אם יש פירות הכלים מאוחר יותר, אז הביעור הוא בזמן שהוגדר בברייתא (פסח, עצרת, חנוכה). דהיינו במקומות שידוע שיש שם פירות מאוחרים יותר, הרי הם מתבערים לפי תאריכים שקבעו חז"ל. נראה שה'מאירי'⁷ למד אחרת את התירוץ של הגמרא, ולפי שיטתו פסח הוא הזמן הרגיל לביעור, ואם יש פירות מאוחרים יותר, הולכים לפי הזמן של המאוחרים יותר; וזו לשונו: וחכמים שיערו בהם לזיתים עד עצרת ובענבים עד פסח של מוצאי שביעית ובגרוגרות עד חנוכה, אלא שאם היו מאוחרים מהם במקומות שהזכרנו אוכלין על סמך שלהם.

ד. דעת הר"ש

הר"ש הקשה: מדברי המשנה משמע שרק לזיתים ולתמרים יש זמן אחיד, ומכאן שבענבים וגרוגרות, הדין הוא לכל ארץ וארץ בפני עצמה, ואילו בברייתא (פסחים נב ע"ב) נאמרו זמנים קבועים גם לענבים וגרוגרות. וזו לשונו: וכל הארצות כאחת לזיתים ולתמרים - בפ' מקום שנהגו (שם) תניא אוכלין בענבים עד הפסח בזיתים עד העצרת בגרוגרות עד החנוכה בתמרים עד הפורים,

6. יש מזהים מקום זה כאבל כרמים, עיין במאירי, שם.

7. מאירי שם.

והשתא זיתים ותמרים ניחא שכל ארצות שוות, אבל ענבים וגרוגרות הרי שלש ארצות הרי שלשה בכל אחת? ושמא התם במאוחרות קאמר.
הר"ש תירץ שתאריכים אלו מאוחרים, דהיינו יש זמן מוגדר ויש זמן של פירות מאוחרים. הברייתא שהגדירה את ביעור הענבים בפסח, דנה בפירות מאוחרים, ולכן אפשר לבער עד פסח.
עולה שלשיטת הר"ש יש רק שלושה מינים שיש להם זמן אחד בכל ארץ ישראל (תמרים, זיתים וחרובים), אבל ענבים וגרוגרות דינם ככל הפירות, שיש זמן בכל ארץ וארץ בפני עצמה.

ה. דעת הרמב"ם

הרמב"ם (הל' שמתו"י פ"ז הי"א) כתב:

ושלש ארצות אלו כולן חשובות כארץ אחת לחרובין ולזיתים ולתמרים, ואוכלין בתמרים עד שיכלה האחרון שבצוער, ואימתי הוא כלה? עד הפורים, ואוכלין בזיתים - עד העצרת, ובענבים - עד הפסח של מוצאי שביעית, ובגרוגרות - עד החנוכה.

הרמב"ם (שם) הבין שכל הפירות המנויים בתוספתא שהובאה בגמרא (פסחים שם) הם פירות שאין בהם את המושג של 'שלוש ארצות', ולשיטתו גם לענבים וגרוגרות יש תאריך קבוע. נראה מדבריו שקיבל את התירוץ הראשון בגמרא (פסחים נג ע"א), שהזמנים בשתי ברייתות הם זהים. וכשם שבחרובים, זיתים ותמרים - כל ארץ ישראל אחת היא, כן גם בענבים וגרוגרות; ואין בהם מושג של 'מאוחרות' וכל ארץ וארץ בפני עצמה. המהר"י קורקוס הקשה מדוע לא הזכיר הרמב"ם את דין ה'מאוחרות' כדברי הגמרא בפסחים וכפי שהביא הר"ש. והוא מיישב:

ורבינו לא ביאר דבר! ואפשר לפרש דלדעת רבינו ה"ק מי שאינו יודע אם כלו מכל הארץ אם לא כלו, יכול לאכול עד אלו הזמנים, ואחר אלו הזמנים אינו אוכל אלא אם כן נתברר לו שלא כלו, ולכך סתם רבינו.

תירוץ המהר"ק קצת קשה, מכיוון שהוא מבין בדעת הרמב"ם את סברת הימצאות ה'מאוחרות', אף על פי שהרמב"ם סתם דבריו, ומשמע שהוא סובר שהזמנים שהוזכרו בברייתא (פסח, עצרת וכו') הם זמנים אחרונים שאין אוכלים אחריהם. על כן נראה שדעת הרמב"ם היא שהזמנים זהים, כתירוץ הראשון בגמרא, ולכן לא הזכיר את דין ה'מאוחרות'. לפי זה, לזיתים, תמרים, חרובים, ענבים וגרוגרות, יש תאריך קבוע שחז"ל קבעו.

ו. האם גרוגרות וענבים דינם כשאר פירות

סיכום מחלוקת הר"ש והרמב"ם הובא ב'שבת הארץ' (פ"ז הי"א אות א סעיף 2):

וענבים וגרוגרות יש להם דין של כל שאר הפירות, שהולכים בכל ארץ אחר מה שכלה בתוכה, לכל דעה מהדעות האמורת למעלה כפי ענינה, אם ללכת אחר כל הארץ המחולקת בכללותה, יהודה ועבר הירדן והגליל, או לחלק אם כן את כל הפרטים לשלש: הר ושפלה ועמק.

ויש מי שנראה מדבריו שגם ענבים וגרוגרות דינם כמו חרובין וזיתים ותמרים שאין דינם בהם דין של חילוק ארצות, ואוכלים אותם עד שיכלה האחרון שבהם בכל ארץ ישראל, וגם אם הדבר ידוע לנו שכלו כבר באיזה ארץ מן הארצות, קודם הזמן הנקבע להם, דהיינו בענבים עד הפסח ובגרוגרות עד החנוכה.

הדעה הראשונה שהובאה ב'שבת הארץ' יסודה מדברי הר"ש, שבענבים וגרוגרות הדין הוא ככל הפירות, ויש לקבוע את זמן הביעור בכל ארץ וארץ בפני עצמה; ואילו הדעה השנייה היא דעת הרמב"ם, שענבים וגרוגרות דינם ש'כל ארץ ישראל אחת'⁸.

ז. החיה בשדה

נשאלת השאלה מדוע לכולי עלמא בתמר, זית וחרובים יש זמן קבוע (ולדעת הרמב"ם גם בענבים וגרוגרות), ומה המיוחד בפירות אלו. ה'תוספות יום טוב' (פ"ט מ"ג) מסביר שהחיה עוברת מארץ לארץ רק עבור תמרים וזיתים, ולכן במינים אלו כל ארץ ישראל אחת היא. אך ה'שושנים לדוד' הקשה על כך שתי שאלות: א. במה נתייחדו הזיתים והתמרים שהחיות עוברות עבורן מארץ אחת לשנייה? ב. כיצד החיות יודעות מה נמצא בארץ אחרת, ומדוע ילכו מארץ לארץ? 'מנחת שלמה'⁹ הוסיף להקשות: אם החיה הולכת לארץ אחרת לאכול תמרים וזיתים, היא תאכל שם עוד דברים, וכך כל הזמנים ישתנו. ה'שושנים לדוד' חולק על ה'תוספות יום טוב', וסובר שהחיה אינה קובעת את זמן הביעור ואין משמעות לשאלה אם החיה הולכת ממקום למקום אם לאו. המיוחד בזיתים ובתמרים שהזמן שבו הם כלים מהעצים שווה כמעט בכל המקומות, ומכיוון שכך, אין מקום לחלק ל'שלוש ארצות'.¹⁰ לפי הסבר ה'שושנים לדוד', נראה שבימינו, שיש פערים גדולים בין האזורים השונים של הגידול, (בדרום הפירות כלים מוקדם יותר מאשר בצפון), לכאורה צריך לעשות ביעור כל אחד לפי מקומו, וצריך לחזור למושגי 'שלוש ארצות'.

ה. ביעור במקום הגידול

ב'שנות אליהו' (ביאורי הגר"א פ"ט ה"ב) כתב הגר"א:

וביעור בכל מקום הוא כל זמן שלא נמצא בשדה לחיה מאותו המין שאסף לביתו צריך לבער אותו המין מן הבית מיד.

8. עיין בהערות והמקורות המובאים שם.

9. מנחת שלמה, פ"ט מ"ד ד"ה ולא הבינותי.

10. עיי"ש, הובא בתוספות חדשים.

ובלשון דומה כתב ה'תוספות יום טוב' (פ"ט מ"ז, ד"ה תבן וקש): 'כיון שלא נחסר לחיה כלום במה שהכניס זה לביתו'.

נראה שהחובה לבער בכל ארץ וארץ היא רק על הפירות שהאדם אסף מהשדה. לא ייתכן שאדם יאסוף את תבואת השדה, ויהיה ממנה לבהמה בבית ולא לחיה בשדה. סוג ביעור אחר הוא ביעור שאינו קשור לאדם ומקומו, אלא זהו ביעור כללי לכל הארץ. ביעור זה שייך במקום שאדם אינו מכניס לביתו מפירותיו אלא מקבל פירות ממקומות אחרים. הפירות עוברים ממקום למקום, ונמצא שכל ארץ ישראל - אחת היא. במקרה זה, אין הולכים אחר ההגדרה 'עד שיכלה האחרון שבאותה הארץ' אלא הולכים אחר ההגדרה 'עד שיכלה האחרון שבארץ ישראל'. פירות אלו אינם כמו הפירות שבשדה, שביעורם תלוי בחיית הארץ. על פי יסוד זה נבין שהדיון במשנה הוא על זיתים ותמרים. התמרים נאכלים מיובשים, ומהזיתים מייצרים שמן, ולדעת הרמב"ם גם מן הענבים עושים צימוקים או יין. כן הוא גם בחרובים ובגרוגרות - וכל אלו מועברים ממקום למקום.¹¹ כיוון שכך, במינים אלו אין את המושג של 'שלוש ארצות'. כי אין כאן אדם שלוקח פירות משדהו אלא הפירות נלקחים מכל הארץ, על כן אין ביעור עד שיכלה האחרון שבארץ. נראה שיש להביא ראיה משינויי הנוסח של הברייתות, שהיסוד הוא היות הפירות הללו משומרים ומחזיקים מעמד זמן רב ועוברים ממקום למקום. בבבלי (פסחים נג ע"א) נאמר:

אוכלין בענבים עד הפסח, בזיתים עד העצרת, בגרוגרות עד החנוכה, בתמרים עד הפורים.¹²

אולם בירושלמי (שביעית פ"ז ה"א) נאמר:

רבי יוחנן בשם ר"ש בן יוצדק: בין עד הפסח, בשמן עד העצרת, ובגרוגרות עד הפורים, רבי ביבי בשם רבי חנינא ובתמרין עד החנוכה.

הברייתא שהובאה בבבלי דנה בענבים ובזיתים, ואילו הברייתא שהובאה בירושלמי דנה בין ובשמן¹³, נראה להסביר את השינוי בין הבבלי והירושלמי, שמהענבים והזיתים עשו שמן ויין. גרוגרות הן תאנים יבשות, וגם תמרים, חלקם הגדול מיובש. כיוון שפירות אלו מיובשים הם הועברו ממקום למקום, ולא שייך לדון על כך ש'כלה לבהמה בבית כלה לחיה בשדה'. אין הפירות שנמצאים כאן כעת שייכים לארץ זו, אלא הם הגיעו ממקום אחר, ולחיה שבארץ הגידול אין כעת אפשרות לאוכלם. לכן כל ארץ ישראל היא אחת

11. ראיתי בדרך אמונה, הל' שמטו"י פ"ז ה"א, ביאור הלכה ד"ה לחרובין, שהסביר שבתמרים זיתים וחרובים, אגב חשיבותם מעבירים אותם ממקום למקום, ולכן כל הארץ היא אחת. וקצת קשה להבין כן, שהרי חרובים לא היו מהמינים החשובים באכילה. ואדרבא, החרוב מאכל עניים היה, כמבואר בספרי, במדבר פ'סקא פט, שמי שאין לו דבילה אוכל חרובים; וכן מופיע במדרש איכה רבתי, בפתיחתא יז, שהיה מאכל עניים ופחות ערך.

12. לגבי התמרים והגרוגרות, עיין בבבלי (פסחים נג ע"א) שיש להפוך את הגרסא כדי שתתאים עם דברי הירושלמי שגרוגרות עד פורים ותמרים עד חנוכה.

13. עיין רש"ס, שביעית פ"ז ה"א ד"ה ובתמרים עד חנוכה, שעורר על סתירה זו, והכריע כג' הירושלמי על יין ושמן.

בתמרים, חרובים וזיתים; והרמב"ם הביא את הברייתא שגם בין וגרוגרות, הדין הוא 'עד שיכלה האחרון שבארץ ישראל'.

אמנם במינים שאין מוליכים אותם ממקום למקום - יש בהם ביעור בכל ארץ בפני עצמה. אם אדם יעבור ממקום אחד לשני, הוא יתחייב בביעור לפי שני המקומות: זה שיצא מממנו וזה שהלך אליו. אבל כל זה מדיני הנהגות המקום, שלא יהיו חלק אוכלים וחלק שלא. לעומת זאת כאשר מוליכים פירות ממקום למקום בכל הארץ, לא שייך לדבר על חיוב לפי ארץ מסוימת שבה גדלו הפירות, ולכן המדד הוא הגידול האחרון שבארץ ישראל.

לאור הנ"ל בימינו, שכל הפירות מועברים ממקום למקום ואין אדם שמכניס פירות שדהו לביתו, בטל דין 'שלוש ארצות', ואין צורך לחזור ולייסדו. אלא אדרבא, עדיף לקבוע זמן אחד לכל הפירות, והוא לפי המקום האחרון שבו גדלו הפירות בארץ ישראל.

ט. טבע הפרי

בעניין שלוש ארצות לביעור, מסבירה הגמרא (פסחים נב ע"ב):

גמירי דאין חיה שביהודה גדילה על פירות שבגליל, ואין חיה שבגליל גדילה על פירות שביהודה.

רש"י מסביר שיש לנו מסורת מאבותינו שאין החיה שביהודה מתרחקת ממקום מושבה ויוצאת לגליל, וכן להפך. ה'שפת אמת' (פסחים נב ע"ב) העיר על כך וכתב:

פי' רש"י שאינה מתרחקת כל כך לצאת כו' ותמוה דמ"מ החי' שהיא בסוף גליל הסמוכה לתחלת יהודה למה לא תכנוס? ויותר נראה שהיא דבר טבע שאותה חי' הרגילה בפירות מקום זה אינה ניזונית מפירות שבמקום אחר כיהודה וגליל [ובירושלמי בשביעית (פ"ט ה"ב) איתא דאין החי' שבהר גדילה בעמק כו' ע"ש דמייתי עובדא דטביא דשלחין לארעא רחיקא וחזרו לאחריהן משמע נמי שהוא דבר טבעי שאינם יוצאין למקומות שאינם רגילין בהם]:

מדברי ה'שפת אמת' משמע שאין זה דין בגבולות ומרחק, אלא שטבע הפירות שונה, והבהמות רוצות רק את הפרי שהן רגילות אליו. ה'שפת אמת' הביא ראייה מהירושלמי (שביעית פ"ט ה"ב) שפעם ניסו להעביר צבאים לארץ רחוקה באפריקה וציפו קרניהם בכסף בתור סימן היכר, ולאחר שלוש עשרה שנה חזרו לארץ, מכיון שלא יכלו להתרגל לפירות של אפריקה. משמע שאין כאן שאלה של יכולת מרחק, הליכה ונדידה, אלא המקומות השונים שבהם גדלים הפירות גורמים לכך שיש טעמים שונים לכל פרי, ולכן אין החיה נודדת ממקום למקום. לפי דברי ה'שפת אמת' נראה שאם אין שוני בטעם הפירות בין יהודה וגליל, אין לנו דין 'שלוש ארצות'. וכן דעת רבי שמעון בן אלעזר (תוספתא שביעית פ"ז הי"ז) שכל הפירות הם כחרובים, דהיינו שכל הפירות יש להם זמן קבוע ואין דין 'שלוש ארצות'. נראה שלדעת רבי שמעון בן אלעזר אין שוני בטעם הפירות בין הארצות השונות, ועל כן כל הפירות הם כחרובים שיש זמן ביעור אחד לכל

האזורים. לעומת זאת לדעת רבן שמעון בן גמליאל, שינוי בטעם הפירות באיזורים השונים (אפילו שהוא קל) גרם לכך שחיות לא ילכו ממקום למקום. בימינו אין טעם הפירות שונה בהרבה ממקום למקום, וניטל הטעם בפירות, ולכן גם עבור הבהמות אין טעם הפירות שבצפון שונה בהרבה מטעם הפירות שבדרום, אלא אם כן אלו זנים שונים. באופן כללי כל זן של הפירות טעמו אחד בצפון ודרום. ממילא לא שייך המושג של אי הליכת החיה מיהודה לגליל או הפוך, ולכן הביעור הוא בכל ארץ ישראל כאחת.

י. סיכום

נראה שבימינו אין דין 'שלוש ארצות' בביעור פירות שביעית, משני נימוקים:
א. מכיוון שמעבירים את הפירות ממקום למקום, ואין מושג של 'כלה לחיה בשדה'.
ב. מכיוון שטעם הפירות בכל ארץ ישראל אחיד, ולכן החיות עוברות מארץ לארץ בתוך ארץ ישראל. על כן המדד לזמן הביעור הוא עד שיכלה האחרון שבארץ ישראל.

